

การศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพในป่าชุมชนบ้านสบเปาใหม่ หมู่ที่ 14
ตำบลแม่เปา อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ เพื่อการจัดการโดยชุมชน

The Biodiversity Study in Baan Sobpaomai Community Forest, Maepao
Subdistrict, Phaya Mengrai District, Chiang Rai Province
for Community management

รณิดา ปิงเมือง^{1*} สุทธิ มลิตทอง² เพ็ญศรี มลิตทอง²

Ranida Pingmoung^{1*}, Sutti Malithong², Pensri Malithong²

Received : 16/10/2020

Revised : 1/1/2021

Accepted : 5/2/2021

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและจัดทำฐานข้อมูลความหลากหลายทางชีวภาพและศึกษาแนวทางการจัดการป่าชุมชนบ้านสบเปาใหม่ หมู่ที่ 14 ตำบลแม่เปา อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ โดยสำรวจชนิดพรรณพืช พันธุ์สัตว์ สัมภาษณ์ผู้รู้ ผู้นำชุมชน และจัดเสวนากลุ่มเพื่อนำเสนอฐานข้อมูลและกำหนดแนวทางการจัดการ ผลการสำรวจพบสัตว์ 107 ชนิด 19 อันดับ 51 วงศ์ แบ่งตามสัตว์มีกระดูกสันหลัง 5 กลุ่ม ได้แก่ นก 75 ชนิดใน 11 อันดับ 33 วงศ์ จัดเป็นนกประจำถิ่น 55 ชนิด นกอพยพ 12 ชนิด และนกประจำถิ่นที่ประชากรบางส่วนมีการอพยพ 8 ชนิด สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม พบ 4 ชนิดใน 2 อันดับ 2 วงศ์ สัตว์เลื้อยคลาน พบ 5 ชนิด ใน 1 อันดับ 3 วงศ์ สัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก พบ 11 ชนิด 2 อันดับ 5 วงศ์ และปลา พบ 12 ชนิด ใน 3 อันดับ 8 วงศ์ ผลจากการวางแผนสุ่มตัวอย่างขนาด 50x20 เมตร จำนวน 3 แปลง พบพันธุ์ไม้ อย่างน้อย 52 ชนิด 26 วงศ์ เป็นไม้ใหญ่ จำนวน 49 ชนิด 25 วงศ์ ไม้หนุม 7 ชนิด 6 วงศ์ กล้าไม้ 9 ชนิด 7 วงศ์ ได้มีการรวบรวมและจัดทำเป็นฐานข้อมูลแล้วนำเสนอข้อมูลให้กับชุมชน เพื่อเป็นข้อมูลในการตัดสินใจวางแผนแนวทางการจัดการ ซึ่งชุมชนได้จัดทำแนวการจัดการร่วมกันดังนี้ 1.การพัฒนาป่าชุมชนบ้านสบเปาใหม่ หมู่ที่ 14 ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติ 2.การสืบสานแนวทางการอนุรักษ์ป่าชุมชน 3.การติดตามความเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศในป่าชุมชน และ 4.การอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชน

¹ สำนักวิชาสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ

¹ School of Social Sciences

* Corresponding Author. Tel. 097-9214484 E-mail : ranida_pingmoung@yahoo.com

² สถาบันความหลากหลายทางชีวภาพและสิ่งแวดล้อมเพื่อพัฒนาท้องถิ่นและอาเซียน มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ

² The Institute of Biodiversity & Environment for Local and ASEAN Development Chiang Rai Rajabhat University

คำสำคัญ: ป่าชุมชน, ความหลากหลายทางชีวภาพ, การจัดการโดยชุมชน

Abstract

This research aimed to investigate biodiversity and the guideline of community forest management in Baan Sobpaomai, Maepoa Subdistrict, Phaya Mengrai District, Chiang Rai Province, by surveying of plant and animal species and systematizing for biodiversity data base. And then focus group discussion have been provided for the guideline of community forest management. The research results revealed that 107 species of animal divided between birds including 11 orders, 33 families, 75 species (resident birds were 55 species, migrant birds were 12 species and resident birds where some populations are migratory were 8 species) and mammals including 2 orders, 2 families, 4 species and reptiles including 1 orders, 3 families, 5 species and amphibians including 2 orders, 5 families, 11 species and fishes including 3 orders, 8 families, 12 species. Three plots of 50X20 meters were used for studying plant diversity. The study showed the diversity of plants was 26 families 52 species. Twenty-six families and 49 species are trees, 6 families and 7 species are saplings and 7 families and 9 species are seedling. Biodiversity data gathering and systematizing were presented to the community for setting the guideline of the community forest management as following, 1. Development for nature learning center, 2. Transferring of conservation, 3. Monitoring of ecological change in the forest and 4. Conservation and rehabilitation.

Keywords: Community Forest, Biodiversity, Community Management

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความหลากหลายทางชีวภาพเป็นองค์รวมของความหลากหลายของธรรมชาติในทุกระดับและยังเป็นต้นแบบของพฤติกรรมการเรียนรู้ที่กลายเป็นวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นที่หลากหลายรูปแบบ ทำให้เห็นถึงการปรับตัวอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างเหมาะสมและลงตัว ซึ่งแสดงให้เห็นกระบวนการของมนุษย์ที่เกิดขึ้นควบคู่กับวิวัฒนาการทางชีววิทยา ความสำคัญของความหลากหลายทางชีวภาพในทางชีวภาพ จึงมีความสำคัญต่อการศึกษาศาสตร์ของสิ่งมีชีวิต และกลไกการเกิดสิ่งมีชีวิตใหม่ในแต่ละพื้นที่ที่แสดงให้เห็นคุณค่าของความหลากหลายทางชีวภาพที่มีต่อมนุษย์นั้นมีทั้งโดยตรงและทางอ้อม โดยทางตรงที่เห็นเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจนนั้น จะพบว่าสิ่งมีชีวิตนานาชนิดนั้นล้วนเป็นทรัพยากรชีวภาพ (Bioresource) ที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่จำเป็นสำหรับการเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค (วิสุทธิ ไบไม้. 2548 : 71)

ป่าชุมชนบ้านสบเปาใหม่ หมู่ที่ 14 ได้เริ่มมีการอนุรักษ์ป่ามาตั้งแต่ปี 2536 ซึ่งเป็นปีที่บ้านสบเปาใหม่ได้แยกเขตการปกครองมาจากบ้านสบเปาหมู่ที่ 2 โดยมีการจัดพื้นที่ป่าของชุมชนขึ้น มีข้อตกลงร่วมกันห้ามตัดไม้หากฝ่าฝืนจะถูกปรับ และในปี 2548 ได้เข้าร่วมโครงการป่าชุมชนกับกรมป่าไม้ มีการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน มีกฎระเบียบข้อบังคับที่ชัดเจนขึ้น เกิดเป็นรูปธรรมมากขึ้น ป่าชุมชนสบเปาเป็นป่าชุมชนที่มีเอกลักษณ์ในการดูแลและใช้ประโยชน์ร่วมกันจาก 6 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านสบเปาใหม่ หมู่ที่ 14 บ้านสบเปา หมู่ที่ 2 บ้านสันติคีรี หมู่ที่ 6 บ้านนาเจริญ หมู่ที่ 11 บ้านนาเจริญใหม่ หมู่ที่ 19 และบ้านสบเปา หมู่ที่ 20 โดยมีชื่อเพื่อติดต่อกับหน่วยงานราชการว่า ป่าชุมชนบ้านสบเปาใหม่ หมู่ที่ 14 มีเนื้อที่ 990 ไร่ มีการกำหนดกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนร่วมกันให้มีความเหมาะสมและสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนจึงได้รับการยอมรับและปฏิบัติได้จริง ถือเป็นทรัพยากรธรรมชาติมีชุมชนมีการดูแลและใช้ประโยชน์ร่วมกัน ทั้งทางตรงและทางอ้อม ชุมชนได้เก็บหาของป่าเช่น เห็ด หน่อไม้ เพื่อเป็นอาหารและเพื่อจำหน่าย กิ่งไม้แห้งเพื่อทำฟืน และไม้ไผ่เพื่อทำเครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือน นอกจากนั้นป่าชุมชนยังมีบทบาทเป็นแหล่งสืบพันธุ์ ทำให้ชุมชนมีน้ำเพื่ออุปโภค บริโภคและเพื่อการเกษตร

สภาพการณ์ป่าชุมชนบ้านสบเปาใหม่ หมู่ที่ 14 ในปัจจุบันชุมชนยังคงดูแลและใช้ประโยชน์ตามกฎหมายที่ตั้งไว้ และมีกิจกรรมบางส่วนเป็นไปตามหน่วยงานภาครัฐ และระบบนิเวศของป่าชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงตามปัจจัยแวดล้อม ทั้งจากธรรมชาติและการกระทำของมนุษย์ การบริหารจัดการป่าชุมชนให้เกิดความยั่งยืนและก่อประโยชน์ให้กับชุมชนได้สูงสุด จึงต้องอาศัยข้อมูลเพื่อการตัดสินใจ วางแผนอนุรักษ์ ป่าชุมชน ดังนั้นจึงต้องมีการศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพในป่าชุมชนที่เป็นปัจจุบันซึ่งจะเป็นข้อมูลที่จะส่งต่อให้กับคนในชุมชนรวมทั้งเยาวชนคนรุ่นหลังได้รู้จักทรัพยากรที่มีในป่าชุมชน เพื่อสร้างความตระหนักรู้ในการอนุรักษ์ป่าชุมชนและการจัดการเพื่อประโยชน์ของชุมชนร่วมกัน ตลอดจนเป็นผู้ที่จะสานต่อเจตนารมณ์ของรุ่นพ่อแม่ ปู่ย่าตายายที่ได้ช่วยกันดูแลรักษาความอุดมสมบูรณ์ของป่าจนถึงปัจจุบัน ซึ่งฐานข้อมูลความหลากหลายของพรรณพืชและสัตว์น้ำจะเป็นฐานทรัพยากรชีวภาพในการวางแผนการจัดการป่าชุมชนเพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อจัดทำฐานข้อมูลความหลากหลายทางชีวภาพในป่าชุมชนบ้านสบเปาใหม่ หมู่ที่ 14 ตำบลแม่เปา อำเภอกงหรา จังหวัดเชียงราย
2. เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการป่าชุมชนโดยชุมชนมีส่วนร่วมของบ้านสบเปาใหม่ หมู่ที่ 14 ตำบลแม่เปา อำเภอกงหรา จังหวัดเชียงราย

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ประชากร

ประชากรในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย

- 1.1 ประชากรเป้าหมาย เป็นประชาชนที่อาศัยอยู่ในบ้านสบเปาใหม่ หมู่ที่ 14 ตำบลแม่เปา

อำเภอพญาเม็งราย จังหวัดเชียงราย ได้แก่ ผู้นำ คณะกรรมการป่าชุมชน ผู้รู้ด้านพืช สัตว์ และชาวบ้าน หมู่บ้านใกล้เคียงที่ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน

1.2 ประชากรพืชและสัตว์ ในป่าชุมชนบ้านสบเปาใหม่ หมู่ที่ 14 ตำบลแม่เปา อำเภอพญาเม็งราย จังหวัดเชียงราย

2. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้เก็บรวบรวมข้อมูลประกอบด้วย เครื่องมือในการสำรวจความหลากหลายของพืช/สัตว์ และเครื่องมือเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย

2.1 เครื่องมือในการสำรวจความหลากหลายของพรรณพืช ได้แก่ แบบบันทึกชื่อพันธุ์ไม้ และอุปกรณ์สำหรับเก็บข้อมูลและตัวอย่างพืชภาคสนาม เช่น กรรไกรตัดกิ่ง กล้องถ่ายรูป เชือกสำหรับวางแปลง สายวัดและเครื่องมือ

2.2 เครื่องมือในการศึกษาความหลากหลายของพันธุ์สัตว์ ได้แก่ แบบบันทึกชื่อพันธุ์สัตว์และอุปกรณ์สำหรับเก็บข้อมูลภาคสนาม เช่น กล้องส่องทางไกลชนิดสองตา กล้องถ่ายรูป ไฟฉาย และเครื่อง GPS

2.3 เครื่องมือเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ ได้แก่

2.3.1 แบบสำรวจ เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลบริบทชุมชนและป่าชุมชน

2.3.2 แบบสัมภาษณ์ เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการสอบถาม พูดคุย กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ซึ่งได้แก่ ผู้นำ ผู้รู้ ผู้เก็บหาของป่า เพื่อให้ได้ข้อมูลการจัดการป่าชุมชน การพึ่งพิงและใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน

2.3.3 การเสวนากลุ่ม เป็นรูปแบบการเสวนากลุ่มที่เปิดโอกาสคนในชุมชนได้รับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับชนิดพรรณพืชและสัตว์ เพื่อหาแนวทางการจัดการป่าชุมชนต่อไป

3. การเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้

3.1 การประสานงานกับผู้นำ และคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านสบเปาใหม่ หมู่ที่ 14

3.2 การชี้แจงโครงการ และวางแผนการดำเนินงานร่วมกันกับชุมชน

3.3 การสำรวจบริบทชุมชนโดยศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องและการลงสำรวจ และสัมภาษณ์ เพื่อให้ได้ข้อมูลประวัติความเป็นมาและสภาพการณ์ปัจจุบันของป่าชุมชน

3.4 การศึกษาความหลากหลายของพรรณพืชและพันธุ์สัตว์ โดยวางแผนร่วมกับชุมชนให้ผู้รู้เป็นผู้นำทางในการสำรวจ โดยสำรวจพร้อมกันนักวิจัย

3.4.1 สำรวจชนิดพรรณพืชโดยการวางแผนแปลงตัวอย่างวางแผนตัวอย่างขนาด 50x20 เมตร แบ่งเป็นแปลงย่อย 10 แปลง แต่ละแปลงย่อย วางแปลงขนาด 4x4 เมตร จำนวน 2 แปลง และ 1x1 เมตร จำนวน 2 แปลง เพื่อทำการเก็บข้อมูลด้านองค์ประกอบของชนิดพันธุ์พืช ขนาดความโตเส้นรอบวงที่ระดับความสูงเพียงอก (1.30 ม.) (Girth at Breast Height, G.B.H) ในแปลงตัวอย่างโดยแบ่งเป็น 3 ขนาด คือ (1) ไม้ใหญ่ (Tree) คือไม้ที่มี G.B.H ≥ 15 cm (2) ไม้หนุม (Sapling) คือ ไม้ที่มี G.B.H < 15 cm สูง > 1.3 m (3) กล้าไม้ (Seedling) คือไม้ที่มีความสูงน้อยกว่า 1.30 ม. ทำการเก็บข้อมูลไม้ใหญ่ในแปลง

ขนาด 10x10 ม. เก็บข้อมูลไม้หนุมในแปลงขนาด 4x4 ม. ส่วนกล้าไม้เก็บข้อมูลในแปลงขนาด 1x1 ม. แล้วจำแนกชนิดพรรณไม้ทั้งหมดที่พบในแปลงตัวอย่าง ทำการบันทึกภาพ เก็บตัวอย่าง และการสอบทานทางวิทยาศาสตร์

3.4.2 สำรวจความหลากหลายของชนิดพันธุ์สัตว์ ดำเนินการสำรวจสัตว์ 5 ประเภท ได้แก่ สัตว์เลื้อยคลาน สัตว์ปีก (นก) สัตว์เลื้อยคลาน สัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก และปลา โดยในการวางแผนสำรวจ (Line Transect) และการสำรวจแบบแนวเส้นทางตามธรรมชาติ (Roadside Count) เพื่อการสำรวจชนิดพันธุ์นกและสัตว์เลื้อยคลาน ส่วนการสำรวจสัตว์สะเทินน้ำสะเทินบกและสัตว์เลื้อยคลาน โดยการสำรวจแบบตามแนวลำธาร (Stream Survey) และสำรวจปลาตามแหล่งน้ำบริเวณในบริเวณป่าชุมชน นำมาตรวจสอบชื่อวิทยาศาสตร์โดยใช้เอกสารรูปถ่าย

3.5 รวบรวมข้อมูลผลจากการสำรวจข้อมูลความหลากหลายของชนิดพันธุ์พืชและสัตว์

3.6 นำเสนอผลการศึกษา เพื่อตรวจสอบข้อมูลพร้อมกับการจัดทำแนวทางการจัดการป่าชุมชนร่วมกัน

4. การประมวลผลข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล

4.1 ข้อมูลด้านความหลากหลายทางชีวภาพของพืช จะนำแบบบันทึกผลการสำรวจชนิดพันธุ์พืช (ไม้ใหญ่ ไม้หนุมและกล้าไม้) ที่พบในแปลงตัวอย่าง ขนาด 50x20 เมตร มาตรวจสอบชื่อวิทยาศาสตร์ และจำนวนชนิดที่พบ ความหนาแน่นจำนวนต้น/ไร่ ตามระดับชั้นความโต

4.2 ข้อมูลความหลากหลายของสัตว์ จะนำแบบบันทึกการสำรวจสัตว์ 5 ประเภท คือ สัตว์เลื้อยคลาน สัตว์ปีก (นก) สัตว์เลื้อยคลาน สัตว์สะเทินน้ำสะเทินบกและปลา มาตรวจสอบชื่อวิทยาศาสตร์และจำนวนชนิดที่พบ

4.3 ข้อมูลการแนวทางการจัดการป่าชุมชน นำเสนอผลการศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพในป่าชุมชนเพื่อคืนกลับข้อมูลสู่ชุมชนเพื่อจัดทำแนวทางการบริหารจัดการป่าชุมชนโดยชุมชนมีส่วนร่วม

ผลการวิจัย

บริบทชุมชนและป่าชุมชนบ้านสบเปาใหม่ หมู่ที่ 14

บ้านสบเปา แต่เดิมนั้นมีชื่อว่าบ้านแม่ต๋าก มีราษฎรอาศัยอยู่ประมาณ 40 หลังคาเรือน ต่อมา มีราษฎรอพยพย้ายมาจากหลากหลายแห่งทำให้มีประชากรเพิ่มขึ้น จึงขยายหมู่บ้านและตั้งชื่อหมู่บ้านใหม่ ว่า บ้านสบเปา ซึ่งที่มาของชื่อหมู่บ้านมาจากที่ตั้งของหมู่บ้านตั้งอยู่บริเวณปากแม่น้ำ 2 สายมาบรรจบกัน คือ แม่น้ำต๋ากและลำน้ำแม่เปา จึงเรียกว่า “บ้านสบเปา” โดยมีนายยศ รักป่า เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก และบ้านสบเปาหมู่ที่ 14 เป็นชุมชนที่แยกออกมาจากบ้านสบเปาหมู่ที่ 2 เมื่อปีพุทธศักราช 2536 โดยมีนายอุดม จันทร์ตะวงค์ เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรกและดำรงตำแหน่งกำนันตำบลแม่เปาในปัจจุบัน

ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ และมีอาชีพหลัก คือ เกษตรกรรม เช่น ทำนา ทำสวน ทำไร่ และบางส่วนมีอาชีพรับจ้างทั่วไป รับราชการ ค้าขายและเป็นเจ้าของกิจการต่าง ๆ ในหมู่บ้าน

บ้านสบเปาใหม่ หมู่ที่ 14 มีทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ คือ ป่าชุมชน มีเนื้อที่ 990 ไร่ สภาพป่าเป็นป่าเบญจพรรณผสมเต็งรัง และได้ขึ้นทะเบียนโครงการป่าชุมชนของกรมป่าไม้ ดังนั้นจึงทำให้มีเครือข่ายการทำงานร่วมกับภาครัฐและชุมชนอื่น ๆ อย่างต่อเนื่อง และเนื่องจากป่าชุมชนแห่งนี้เป็นป่าที่ชุมชนได้ร่วมกันอนุรักษ์มาตั้งแต่ยังไม่แยกหมู่บ้านส่งผลถึงในปัจจุบัน ทำให้ป่าชุมชนสบเปาเป็นป่าชุมชนที่มีเอกลักษณ์ในการดูแลและใช้ประโยชน์ร่วมกันจาก 6 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านสบเปาใหม่ หมู่ที่ 14 บ้านสบเปา หมู่ที่ 2 บ้านสันติคีรี หมู่ที่ 6 บ้านนาเจริญ หมู่ที่ 11 บ้านนาเจริญใหม่ หมู่ที่ 19 และบ้านสบเปา หมู่ที่ 20 มีการกำหนดกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนร่วมกันให้มีความเหมาะสมและสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนซึ่งได้รับการยอมรับและปฏิบัติได้จริง ปัจจุบันมีความอุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งที่อยู่ของสัตว์ป่าและเป็นแหล่งอาหารของชุมชนที่ชุมชนสามารถพึ่งพิงหาอยู่หากิน และเป็นแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพในท้องถิ่นของเด็กและเยาวชน

ความหลากหลายของชนิดพันธุ์สัตว์

จากการสำรวจความหลากหลายทางชีวภาพของชนิดพันธุ์สัตว์ในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านสบเปาใหม่ หมู่ที่ 14 ตำบลแม่เปา อำเภอกงหรา จังหวัดศรีสะเกษ พบสัตว์ 107 ชนิด 19 อันดับ 51 วงศ์ แบ่งตามสัตว์มีกระดูกสันหลัง 5 กลุ่ม ดังนี้

1. ความหลากหลายของนก พบทั้งหมด 75 ชนิดใน 11 อันดับ 33 วงศ์ จัดเป็นนกประจำถิ่น 55 ชนิด เช่น ไก่ป่า เหยี่ยวขาว นกตบยุงป่าโคก นกอพยพ 12 ชนิด เช่น นกจับแมลงคอแดง นกกระจัดเขียว ปีกสองแถบ นกกระเต็นน้อยธรรมดา และนกประจำถิ่นที่ประชากรบางส่วนมีการอพยพ 8 ชนิด เช่น นกอีเสือหลังแดง นกนางแอ่นบ้าน นกยอดหญ้าหัวดำ

2. ความหลากหลายของสัตว์เลื้อยคลานพบทั้งหมด 4 ชนิดใน 2 อันดับ 2 วงศ์

3. ความหลากหลายของสัตว์เลื้อยคลาน พบทั้งหมด 5 ชนิด ใน 1 อันดับ 3 วงศ์

4. ความหลากหลายของสัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก พบทั้งหมด 11 ชนิด 2 อันดับ 5 วงศ์

5. ความหลากหลายของพันธุ์ปลา พบทั้งหมด 12 ชนิด ใน 3 อันดับ 8 วงศ์

ความหลากหลายของชนิดพันธุ์พืช

การศึกษาความหลากหลายของพรรณพืชในป่าชุมชนบ้านสบเปาใหม่โดยการวางแผนสุ่มตัวอย่างขนาด 50x20 เมตร จำนวน 3 แปลง โดยในแต่ละแปลงจะเก็บข้อมูลไม้ใหญ่ ไม้หนุม และกล้าไม้ ผลการสำรวจพบ พันธุ์ไม้อย่างน้อย 52 ชนิด 26 วงศ์ เป็นไม้ใหญ่ จำนวน 49 ชนิด 25 วงศ์ ไม้หนุม 7 ชนิด 6 วงศ์ กล้าไม้ 9 ชนิด 7 วงศ์

จากการสำรวจไม้ใหญ่และวัดขนาดความโตเส้นรอบวงที่ระดับความสูงเพียงอก(1.30 ม.) ที่มีขนาดมากกว่าหรือเท่ากับ 15 ซม. (G.B.H \geq 15 ซม.) ในแปลงตัวอย่าง พบ ไม้ใหญ่ จำนวน 254 ต้น เท่ากับความหนาแน่น 136 ต้น/ไร่ เป็นต้นไม้ที่มีขนาด G.B.H \geq 15 ซม. 27 ต้น/ไร่ G.B.H \geq 30 ซม. 25 ต้น/ไร่ G.B.H \geq 45 ซม. 26 ต้น/ไร่ G.B.H \geq 60 ซม. 24 ต้น/ไร่ G.B.H \geq 75 ซม. 17 ต้น/ไร่ G.B.H \geq 90 ซม. 7 ต้น/ไร่และ

G.B.H ≥ 105 ซม.9 ต้น/ไร่

พันธุ์ไม้ในวงศ์ที่มีต้นไม้สูงสุด คือ วงศ์ FAGACEAE มีจำนวน 51 ต้น เท่ากับ 20.08% ของต้นไม้มทั้งหมดที่สำรวจพบในแปลง รองลงมาคือ วงศ์ DIPTEROCARPACEAE (42 ต้น, 16.54%) FABACEAE (36 ต้น, 14.17%) HYPERICACEAE (20 ต้น, 7.87%) และ MALVACEAE (19 ต้น, 7.48%)

พันธุ์ไม้ที่มีจำนวนต้นสูงสุด 5 อันดับแรก คือ เหียง (*Dipterocarpus obtusifolius* Teijsm. ex Miq.) มีจำนวน 25 ต้น หรือเท่ากับ 9.84% ของต้นไม้มทั้งหมดที่สำรวจพบในแปลง รองลงมาคือ ก่ออก (*Lithocarpus polystachyus* (Wall. Ex S. DC.)) มีจำนวน 21 ต้น เท่ากับ 8.27% ตั้ว (*Cratoxylum formosum* (Jacq.) Benth.&Hook.f.ex Dyer subsp. *Pruniflorum* (Kurz) Goegele) มีจำนวน 19 ต้น เท่ากับ 7.84% และประดู่ (*Pterocarpus macrocarpus* Kurz) มีจำนวน 17 ต้น เท่ากับ 6.69% ตามลำดับ

จากการสำรวจไม้หนุ่ม และกล้าไม้ ในแปลงตัวอย่าง พบไม้หนุ่ม 12 ต้น เท่ากับความหนาแน่น 6 ต้น/ไร่ และกล้าไม้ 97 ต้น เท่ากับความหนาแน่น 52 ต้น/ไร่ จำนวนและชนิดของไม้หนุ่มที่สำรวจพบ ถือว่ามีน้อยมากและชนิดพันธุ์ที่พบมาก 3 อันดับแรก คือ แคหัวหมู (*Markhamia stipulata* (Wall.) Seem. var. *stipulata*) จำนวน 3 ต้น รองลงมาคือ กะเจียน (*Hubera cerasoides* (Roxb.) Chaowasku) และเปล้าใหญ่ (*Croton persimilis* Muell. Arg.) จำนวน 2 ต้น ส่วนชนิดพันธุ์ของกล้าไม้ที่พบมาก 3 อันดับแรก คือ เปล้าใหญ่ (*Croton persimilis* Muell. Arg.) จำนวน 39 ต้น รองลงมาคือ ลาย (*Microcos paniculata* L.) จำนวน 29 ต้น และ กะเจียน (*Hubera cerasoides* (Roxb.) Chaowasku) 9 ต้น

แนวทางการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพและป่าชุมชนโดยชุมชนมีส่วนร่วม

จากการสำรวจข้อมูลความหลากหลายทางชีวภาพของชนิดพันธุ์สัตว์และพันธุ์พืช ในป่าชุมชนบ้านสบเปาใหม่ ได้มีการรวบรวมข้อมูลและนำเสนอข้อมูลให้กับชุมชน เพื่อเป็นข้อมูลในการตัดสินใจวางแผนการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพและป่าชุมชนโดยชุมชนมีส่วนร่วมเพื่อให้เกิดการจัดการอย่างยั่งยืน ซึ่งชุมชนได้จัดทำแนวทางการจัดการร่วมกันสรุปได้ดังนี้

1. การพัฒนาป่าชุมชนบ้านสบเปาใหม่ หมู่ที่ 14 ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติ
 - เส้นทางศึกษาธรรมชาติ
 - จุดเรียนรู้
 - ป้ายสื่อความหมายทางธรรมชาติ
 - สื่อ คู่มือการเรียนรู้ในป่าชุมชน
2. การสืบสานแนวทางการอนุรักษ์ป่าชุมชน
 - การให้คนรุ่นใหม่เข้ามาเป็นคณะกรรมการป่าชุมชนเพื่อเรียนรู้แนวทางการจัดการป่าชุมชน
 - จัดกิจกรรมให้เด็กและเยาวชนในชุมชนเข้ามาเรียนรู้ในป่าชุมชน
 - การเชื่อมโยงกิจกรรมภายในป่าชุมชนกับโรงเรียนในพื้นที่เพื่อให้เด็กนักเรียนได้เข้ามาเรียนรู้
3. การติดตามความเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศในป่าชุมชน
 - การเก็บบันทึกข้อมูล ชนิด ขนาดและปริมาณ ของไม้ใหญ่ ไม้หนุ่ม และกล้าไม้ในแปลง

ตัวอย่าง

- การกำหนดชนิดพันธุ์สัตว์สำคัญเพื่อการติดตาม
- 4. การอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชน
 - การป้องกันไฟป่า การจัดหาอุปกรณ์ดับไฟป่าและทำแนวกันไฟ
 - การจัดหาพันธุ์ไม้ท้องถิ่นเพื่อปลูกเสริมในพื้นที่ป่าที่เริ่มเสื่อมโทรม

สรุป อภิปรายผล

ป่าชุมชนบ้านสบเปาใหม่ หมู่ที่ 14 เป็นป่าที่มีการอนุรักษ์ไว้เพื่อใช้ประโยชน์ร่วมกันของชาวบ้าน โดยเริ่มจากการกำหนดพื้นที่ให้เป็นของส่วนรวมและมีการดูแลรักษาสืบต่อกันมา ปัจจุบันแม้ว่าจะมีการแยกหมู่บ้านแล้ว แต่หมู่บ้านต่าง ๆ ที่เคยร่วมดูแลและใช้ประโยชน์ร่วมกันมาทั้ง 6 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านสบเปาใหม่ หมู่ที่ 14 บ้าน บ้านสบเปา หมู่ที่ 2 บ้านสันติคีรี หมู่ที่ 6 บ้านนาเจริญ หมู่ที่ 11 บ้านนาเจริญใหม่ หมู่ที่ 19 และบ้านสบเปา หมู่ที่ 20 ก็ยังคงมีการใช้ประโยชน์ร่วมกันและมีกฎกติกาที่ยึดปฏิบัติร่วมกันเหมือนที่ผ่านมา ปัจจุบันป่าชุมชนบ้านสบเปาใหม่ หมู่ที่ 14 ได้เข้าร่วมโครงการป่าชุมชนของกรมป่าไม้ จึงมีแนวปฏิบัติบางส่วนที่ต้องเป็นไปตามกลไกของทางราชการ เช่น การแต่งตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน เพื่อการติดต่อประสานงานกับทางราชการหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จะดำเนินการโดยคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านสบเปา หมู่ที่ 14 แต่ในส่วนของการใช้ประโยชน์ยังคงเข้าใช้ประโยชน์ร่วมกันทั้ง 6 หมู่บ้านและยังคงกฎระเบียบการใช้ประโยชน์ร่วมกัน สอดคล้องกับ เสน่ห์ จามริกและคณะ (2536 :176) ที่ได้สรุปเงื่อนไขการอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชนว่าชุมชนที่อนุรักษ์ป่ามีความเป็นชุมชนสูง คือ มีรูปแบบและความเข้มข้นของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชน และชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีจิตสำนึกในการรักษาป่า มีความเข้มแข็งและลึกซึ้งมากกว่าการมีผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น ซึ่งอาจมีเงื่อนไขเกิดจากประเพณี ความเชื่อและการผลิตซ้ำของอุดมการณ์สืบทอดกันมาหรือเกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษาระบบนิเวศ

การศึกษาความหลากหลายของสัตว์ ทั้ง 5 ประเภท ได้แก่ สัตว์ปีก (นก) เลี้ยงลูกด้วยนม สัตว์เลื้อยคลาน สัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก และปลา ดำเนินการสำรวจในพื้นที่ป่าชุมชน และพื้นที่โดยรอบ คือ บริเวณทุ่งนา แหล่งพื้นที่ชุ่มน้ำ หนองน้ำและอาคารบ้านเรือน ทำให้มีสภาพพื้นที่ที่มีความหลากหลายแตกต่างกัน ทำให้พบสัตว์ถึง 107 ชนิด ซึ่งบางชนิดไม่พบในจุดสำรวจอื่น เช่น ในพื้นที่ทุ่งนา พบนกกระจิบหญ้า สี่ริ้ว นกกระต๊อ นกกระต่าย นกกระเต็นอกขาว ในพื้นที่ป่าพบนกปรอดเหลืองหัวจุก นกปรอดทอง นกจับแมลง จุกดำ ในพื้นที่ริมน้ำพบนกยางควาย นกกระเต็นน้อยธรรมดา ในพื้นที่ใกล้ชุมชนพบนกกระจอกบ้าน นกเอี้ยงสาธิตา เป็นต้น เพราะฉะนั้นยังมีความหลากหลายของลักษณะพื้นที่มาก ความหลากหลายของชนิดนกก็จะเพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย ซึ่งความหลากหลายของที่อยู่อาศัยและแหล่งอาหารเป็นสิ่งสำคัญที่จะรักษาความหลากหลายของนกและสัตว์อื่นๆได้เป็นอย่างดี (เอก วัฒนา, 2543) โดยส่วนใหญ่แล้ว นกที่พบจะเป็นนกที่อยู่ในกลุ่มจับแมลงและกินแมลง ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากพื้นที่ป่ามีแหล่งน้ำล้อมอยู่ 2 ด้าน และอีก

ด้านเป็นพื้นที่ทุ่งนา ทำให้ความชื้นในอากาศบริเวณป่าและพื้นที่รอบด้านมีค่าสูง ทำให้มีประชากรแมลงที่เป็นอาหารนกมีปริมาณมากเช่นเดียวกันและสามารถดึงดูดนกในกลุ่มนี้ได้มาก ในขณะที่พื้นที่ชุ่มน้ำรอบนอกมีพืชล้มลุกหรือไม้หนุ่มที่เป็นเรือนยอดระดับล่าง (Understory Vegetation) อยู่อย่างหนาแน่น ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยหลบภัย ทำรังวางไข่ และเป็นแหล่งอาหารโดยเฉพาะแมลงได้เป็นอย่างดี (Bowman et al., 2003) ดังนั้นหากในอนาคตมีการปรับเปลี่ยนสภาพพื้นที่ชุ่มน้ำรอบป่า หรือมีการบุกเบิกพื้นที่ป่า อาจส่งผลกระทบต่อนกเหล่านี้

การศึกษาความหลากหลายของพรรณพืช สํารวจพบ ไม้ใหญ่ ในแปลงตัวอย่าง 524 ต้นหรือคิดเป็น 136 ต้น/ไร่ ไม้หนุ่ม 12 ต้น เท่ากับความหนาแน่น 6 ต้น/ไร่ และกล้าไม้ 97 ต้น เท่ากับความหนาแน่น 52 ต้น/ไร่ จะเห็นได้ว่าลักษณะรูปแบบการกระจายในแปลงจะมีต้นไม้ใหญ่จำนวนมาก แต่มีไม้หนุ่มน้อยมาก และไม้ใหญ่ที่พบมีการสืบต่อพันธุ์น้อยมาก ซึ่งอาจเนื่องมาจากต้นไม้ที่พบในแปลงมีขนาดสูงใหญ่ ทำให้แสงส่องไม่ถึงพื้นพอดต่อการเจริญเติบโตของกล้าไม้ สอดคล้องกับผลการศึกษาของ สรายุทธ บุนยะเวชชีวิน และคณะ (57 : 2559) ได้ทำการศึกษาวิจัยนิเวศวิทยาป่าไม้ระยะยาวในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง พบว่า ในป่าเต็งรังเมื่อต้นไม้มีการเจริญเติบโตจนเรือนยอดใกล้ชิดกัน ทำให้แสงเริ่มไม่เพียงพอต่อการสืบต่อพันธุ์ หรืออาจเป็นไปได้ว่าการป้องกันไฟป่าอย่างต่อเนื่องในพื้นที่ทำให้อัตราการเกิดของกล้าไม้ใหม่ลดลง และอัตราการตายของกล้าไม้เดิมเพิ่มขึ้น และจากการสำรวจพบว่า ไม้ใหญ่ที่พบมากที่สุด คือ เหียง (*Dipterocarpus obtusifolius* Teijsm. ex Miq.) รองลงมาคือ ก่อนก (*Lithocarpus polystachyus* (Wall. ex S. DC.)) ดีด (*Cratogeomys formosum* (Jacq.) Benth.&Hook.f.ex Dyer subsp. *Pruniflorum* (Kurz) Goelele) และประดู่ (*Pterocarpus macrocarpus* Kurz) ตามลำดับ แต่ไม่พบไม้หนุ่มและกล้าไม้ของพันธุ์ไม้ชนิดเหล่านี้ในแปลงสำรวจ นอกจากนี้ไม้หนุ่มที่พบในแปลงสำรวจมีจำนวนน้อย ชนิดพันธุ์ที่พบมากที่สุด คือ แคหัวหมู (*Markhamia stipulata* (Wall.) Seem. var. *stipulata*) พบกล้าไม้ที่มีจำนวนมากที่สุด คือ เปกล้าใหญ่ (*Croton persimilis* Muell. Arg.) รองลงมาคือ ลาย (*Microcos paniculata* L.) และ กะเจียน (*Hubera cerasoides* (Roxb.) Chaowasku) ซึ่งนั่นอาจเป็นเพราะว่าพันธุ์ไม้หลายชนิดมีการปรับตัวต่อปัจจัยแวดล้อม พันธุ์ไม้ทนร่มหรือสามารถเจริญได้ดีในที่แสงน้อยก็สามารถสืบต่อพันธุ์ได้ แต่ในส่วนของพันธุ์ไม้วางศ์ยางผลัดใบ เช่น เหียง เต็ง รัง และพลวง เป็นพันธุ์ไม้ที่เจริญได้ดีในป่าโปร่ง จึงไม่สามารถสืบต่อพันธุ์ได้ในสภาพป่าที่มีแสงส่องถึงน้อย ซึ่งส่งผลถึงสภาพโครงสร้างป่าในอนาคตที่อาจเปลี่ยนไป สอดคล้องกับการศึกษาของ สรายุทธ บุนยะเวชชีวิน และคณะ (65 : 2559) ได้ทำการศึกษาวิจัยนิเวศวิทยาป่าไม้ระยะยาวในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง พบว่า พื้นที่ที่มีการป้องกันไฟป่าอย่างต่อเนื่องก่อให้เกิดผลกระทบต่อบา โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าผลัดใบ โครงสร้างของป่าผลัดใบจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างเด่นชัด ป่าเต็งรังจะเห็นชัดเจนก่าป่าเบญจพรรณแล้ง จากป่าโปร่งเป็นป่ารกทึบ (เฉพาะเรือนยอดชั้นล่างและพื้นล่าง) หนาแน่นไปด้วยพันธุ์ไม้บางชนิด เช่น พันธุ์ไม้สกุลดีด (*Cratogeomys* spp.) และกลุ่มก่อกนกในป่าผลัดใบ (*Lithocarpus* spp.) เป็นต้น ส่งผลกระทบต่อการสืบพันธุ์ของพันธุ์ไม้หลักในป่าเต็งรัง กล้าไม้และลูกไม้ของพันธุ์ไม้วางศ์ยางผลัดใบในพื้นที่ได้แก่ รัง เต็ง และพลวง สูญหายหรือใกล้สูญหายไปจากป่าเต็งรัง

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและการใช้ประโยชน์ในป่าชุมชนบ้านสบเปาใหม่ หมู่ที่ 14 ตำบลแม่เปา อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ เพื่อการจัดการอย่างยั่งยืน มีข้อเสนอแนะดังนี้

- เพื่อให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศและสามารถนำข้อมูลที่ได้มาวางแผนการจัดการป่าชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ควรมีการติดตามความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศในป่าชุมชน โดยใช้ฐานข้อมูลที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้เป็นชุดข้อมูลเพื่อการติดตามอย่างต่อเนื่องทุกปี

เอกสารอ้างอิง

วิสุทธิ ไบไม้. (2548). ความหลากหลายทางชีวภาพ วัฒนธรรมและสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร:

ชวนพิมพ์.

สรายุทธ บุญยะเวชชีวิน และคณะ. (2559). ต้นไม้ ป่า ห้วยขาแข้ง. ราชบุรี: มูลนิธิกระต่ายในดวงจันทร์.

เสน่ห์ จามริกและคณะ. (2536). ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา เล่ม 2 ป่าชุมชน

ภาคเหนือ: ศักยภาพขององค์กรชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน. กรุงเทพมหานคร:

สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

เอก วัฒนา. (2543). นกในมหาวิทยาลัยขอนแก่น Avifauna in Khon Kaen University.

วารสารศูนย์บริการวิชาการ. 8(2): 47-53.

Bowman, M., Heckman, S. and Krauss, D. (2003). *An analysis of bird and tree diversity in Edmands Park, Newton, MA. Department of Biology*. Boston: Boston College